

demokracija sprevača željo po pripoznanju v formi biti večji, močnejši od drugih v formo biti enak z drugimi.

Zadnje poglavje se ukvarja z zadnjim človekom, kreacijo, ki bo ali je plod konca zgodovine. Fukuyama obravnava možnosti za vzpostavitev liberalne demokracije kot konca zgodovine. V igri sta dve ostri kritiki liberalne demokracije - leva in desna. Leva kritika trdi, da liberalizem ni univerzalizem, ker kapitalizem ustvarja neenakosti in zahteva delitev dela, kar povzroča neenako priznanje. Liberalna demokracija priznava enake ljudi kot neenake. Desna kritika pa trdi, da demokracija predstavlja zmago suženjske morale. Tipični državljani liberalne demokracije je zadnji človek, ki je opustil ponosno držo in jo nadomestil z udobno samozadržano. Liberalna demokracija proizvaja ljudi z razumom in željami, vendar brez thymosa. Zadnji človek tako izgubi svojo človeško identiteto.

Fukuyama gradi svoje delo na apologiji liberalne demokracije, vendar pa v samem delu ponuja nastavke za razumevanje krize, v katero brede zahodna civilizacija s celokupno (tu analizirano predvsem politično) svojo identiteto, utemeljeno na moderni naravoslovni znanosti.

Igor Lukšič

Edvard Kovač

Modrost o ljubezni

Ljubljana, Založba Mihelač, 1992

Veličino in moč ljubezni so v zgodovini človeštva odkrivali tako veliki misleci kot tudi preprosti ljudje. Danes se pot ponovne "uglasitve" človeka in sveta ne more več izogniti etični držji, ki razodeva čudež ljubezni. Ta nova mo-

drost, ki govori o zastojni do-broti, skrbi in neskončni odgovornosti za drugega, ki je usmiljena in zna odpuščati, zlo premagovati z ljubeznijo, je Prva filozofija in njeno ime je ETIKA.

To dragoceno spoznanje nam v knjigi "Modrost o ljubezni" podarja docent dr. Edvard Kovač, ki od leta 1984 naprej predava filozofsko antropologijo in etiko na Filozofski fakulteti Katoliškega inštituta v Toulousu v Franciji. Temelj evangelijskega sporočila, ki se prepleta tudi skozi njegove literarno-filozofske eseje v tej knjigi, je poziv k ljubezni. Kajti kdor ne ljubi, Boga ne pozna, zakaj Bog je ljubezen (1 Jn 4,8); če pa drug drugega ljubimo, živi Bog v nas (1 Jn 4,12).

Svojo "Modrost o ljubezni" Kovač začneja z enim izmed osnovnih vprašanj etike - vprašanjem ljubezni in zla. Zlo je namreč nekaj realnega, vendar to še ni razlog za obup. Kako doseči zmago dobrega? Obstajata dve poti: pot sovraštva, ki človeka prisili, da služi zlu, in pot sprejemanja zla, ki je začetek njegovega premagovanja. Slednje Marjan Rožanc imenuje ljubezen. Z ljubeznijo lahko človek sprejme tudi hudiča v sebi kot božji dar, saj ve, da mu je v ljubezni ne le vse odpuščeno, ampak je sposoben odpuščati tudi sam. In to ljubezen, katere najvišja oblika je odpuščanje in usmiljenje, Kovač imenuje čudežno, saj pri človeku, ki odpušča, dela čudež. Ljudi ne deli več na dobre in slabe, ne čuti se ogrožena od drugače mislečih. To je ljubezen, ki odpušča in dopušča. Ali ni to tudi klic postmoderne dobe, ki poziva od "imeti" k "biti", "pustiti biti" in "ljubiti"?

Človek hrepeni po mnogih stvareh. Ena izmed njih je sreča. Toda sreča ne prihaja iz glagola korakati, vojskovati se, vladati, politikovati, ampak iz glagola srečati, razmišlja Kovač v eseju "Izročilo za srečo", in nadaljuje: srečati nekoga za nas pomeni biti srečen.

Misel, ki ji ne zadošča le razumska utemeljitev, ampak išče predvsem prostor v srcu, kajti - kot pravi Kovač - pri človeku z etično držjo ni srca brez razuma in ne razuma brez srca. Bližina drugega človeka, nemočni goli obraz, ki govori: Ne smeš me prizadeti!, bo poklicanega prebudila kot človeka, kot subjekt. Poklicani se ne more narediti gluhega, ampak lahko samo odgovori - stegne roko in za Drugega nekaj stori. Stori z ljubeznijo, ki noče posedovati, zato vključuje tudi ločenost od ljubljenega bitja.

Če človek sprejme to podarjeno ljubezen, mu - tako kot Rožancu - pomaga, da začne verjeti v njeno neskončnost in ima rad vsakega človeka. Vendar rad v "oddaljeni bližini", kajti čudež ljubezni med dvema ljubečima se bitjema ohranja skrivnost vsakega izmed njiju. Odnos z drugim je tako odnos s skrivnostjo. Drugi ostaja skrivnost v dobrem in zlem, in prav zavest o tej skrivnosti utemeljuje spoštovanje do njega in etičen pogled, ki ne sodi, ampak samo sprejme in še naprej neskončno ljubi.

Ljubezen torej ni tesen objem medsebojne pripadnosti, ampak prostor svobode. In prav svoboda je od nekdaj bila eno izmed človekovih največjih hrepenenj. Z modrostjo ljubezni lahko človek odkrije, da svobode ni, če je ne doživlja v odnosu z drugimi svobodnimi ljudmi, in da je neskončnost njegove lastne svobode v njegovi neskončni odgovornosti. Ko Jaz prizna svoje lastne meje, se odpre k skrivnosti Drugega, piše Kovač. Drugi ne omejuje njegove svobode, ampak ga s tem, ko mu pokliče v zavest njegovo odgovornost, šele omogoča za življenje v svobodi. Tako je odnos z Drugim nekaj pozitivnega, saj vključuje potrditev njegove resnične svobode, ki se kaže v etični odgovornosti. "Od hrepenenja do odgovornosti", naslavlja Kovač svoj šesti esej.

"Modrost o ljubezni" je poleg avtorjeve izvirne življenjske filozo-

fije, ki se izraža predvsem v njegovi izjemni etični naravnosti in občutku za sočloveka, tudi splet številnih tem, značilnih za Emmauela Lévinasa. Lévinasova filozofija, ki je bila predmet Kovačeve doktorske disertacije (leta 1987 jo je obranil v Parizu), nam razkriva, da mora biti človek že zaradi svoje človeškosti odgovoren za drugega, pa naj bo ta kakršen koli.

Filozofija, ki smo je slovenski bralci doslej bili deležni izpod peresa Edvarda Kovača (na primer objave v Reviji 2000 in v Novi reviji), predstavlja personalistično usmeritev etike. Videti je, da svoji navdih najde predvsem v krščanstvu, vendar presega področje, ki bi zanimalo zgolj kristjana. Kako v polnosti uresničiti svojo osebo in jo izpolnjevati v njenih različnih razsežnostih, je namreč vprašanje, ki verjetno vsaj enkrat v življenju vznemiri prav vsakega človeka. Nekatere bolj, druge manj. Kovač spada med prve in prihaja do zaključka, da se posameznik kot oseba lahko polno uresniči le v medosebnem odnosu, ki mu omogoča, da postane več kot to - da postane "človek z drugimi", torej oseba. Čas, v katerem živimo, dokazuje, da biti oseba, ki sprejema zlo za ljubeznijo, ki dopušča drugačnost in odpušča tudi sovražnikom, ni vedno lahko. Vojna nedaleč stran je - žal - dober primer. Vprašanja odpuščanja in povračilnih ukrepov so povezana z vprašanji ljubezni in pravičnosti, ki sta eni izmed najtežjih odločitev v človekovem življenju, piše Kovač pod naslovom "Osebna ljubezen". Toda prav osebna ljubezen naj bi, ne oziraje se na politični sistem, našla pravo pot do dostojanstva človeka.

V svojem zadnjem eseju "Modrost, ki navdihuje mir" se Kovač posveča še enemu pomembnemu hrepenenju: doseči mir v sebi in okoli nas. Ko se sprašujemo, kako vzpostaviti mir na svetu in v družbi, moramo najprej poiskati mir v sebi, se sprejeti z vsemi darovi in

pomanjkljivostmi ter med njimi vzpostaviti harmonijo. Pomembno je, da človek najprej odkrije bogastvo v sebi, da se čuti obdarjen; potem ga slabosti ne bodo več ogrožale, ampak jih bo sprejel in z njimi živel. Tudi pomanjkljivosti so lahko dar. Človek, ki je pomanjkljiv, se je prisiljen obračati k drugim in z njimi stopiti v harmoničen odnos. Če sprejme, da nikoli ne bo imel vsega, se bo znal veseliti tudi malih stvari, kot so nasmeh starca, kopasti oblaki in šumenje smrek.

Biti srečni ob vsakdanjih stvarih pa dandanes ponavadi znajo le še otroci. Odrasli za takšne "malenkosti" večinoma nimajo časa. Toliko "pomembnejših" stvari je namreč v stalnem strahu pred prihodnostjo potrebno rešiti. Toda bojazen je potrebno pregnati iz srca, razmišlja Kovač, kajti pravi mir ne prihaja iz strahu pred preizkušnjami in težavami, ampak iz veselja nad življenjem. Če zna človek sprejeti sebe, zmore biti vesel tudi drugih navkljub njihovim slabostim. Če sprejme razlike v sebi, je vesel tudi razlik pri drugih, saj ve, da ga ne ogrožajo, ampak bogatijo.

Zapisi o morali so se v zgodovini velikokrat sprevrgli in stroga navodila, kjer ni bilo prostora za drugačno resnico. Razmišljanja Edvarda Kovača so - čeprav prepletena s krščanskim etosom - nevsiljiva in globoko človeška. Njihova toplina prebujata v človeku (ne glede na njegovo prepričanje ali verizpoved) pristno željo po udeleževanju svojih najbolj svetlih strani, željo "biti dober" do sočloveka. Kako si vendar človek ne bi prizadeval za dobroto, ko enkrat spregleda, da je obličje drugega - kot bi rekel Lévinas - najpristnejša šibkost, golota, nezaščitenost? Kako ne bi sprejel odgovornosti zanj, ko spozna, da ga prav Drugi omogoča kot osebo, mu poklanja srečo ter svobodo in celo navdihuje mir?

Kovačevi eseji niso in ne želijo biti zbirka končnih resnic in receptov za bolj "moralno" in sreč-

nejše življenje. Nova modrost namreč niso morala, predpisi ali zakoni, ampak nekakšna nad-etika ali čista etika, človeška in življenjska drža, ki je opredeljena z bolečino Drugega in odgovornostjo zanj. Ali je to filozofija, ki jo smem poučevati, se na koncu esejja "Konec filozofije - začetek modrosti?" sprašuje Kovač. In odgovarja: Ne, te pravice nimam - o pač, vendar samo sebi!

Morda bo upanje te izredne etične zahtevnosti, ki ga avtor iznana sebi, spodbudilo k razmišljanju tudi bralca. Morda mu bo pomagalo odstreti tiste ravni njegove zavesti, ki znajo v goloti obličja drugega uzreti nemoč, krhkost, nebolgljenost in zapoved odgovornosti. In to bo že korak na poti k cilju, ki si ga vsi tako želimo: pregnati zbežnost srca in znova vzpostaviti harmoničen mir.

Melita Poler

Gorazd Kušej, Marijan Pavčnik, Anton Perenič

UVOD V PRAVOZNASTVO

3., spremenjena in dopolnjena izdaja

Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1992, 283 str.

Marijan Pavčnik:

ARGUMENTACIJA V PRAVU

Cankarjeva založba, Ljubljana, 1991, 348 str.

Pravo in pravne znanosti potrebujejo širši okvir teoretične prosošitve, ki jim ga nudi teorija dr-